

Kitabiyat/Book Reviews

Early Modern French Autobiography

Nicolae Alexandru Virastau, Leiden: Brill, Egodocuments and History Series, 2021, 206 s. ISBN: 9789004459557

GÜNEŞ IŞIKSEL

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of History

(gunes.isiksel@medeniyet.edu.tr), ORCID: 0000-0002-3209-6639

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 29.10.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 09.12.2024

İşiksel, Güneş. *Early Modern French Autobiography*, Nicolae Alexandru Virastau. *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 123-129.
DOI: 10.5281/zenodo.15073427

1970'lerde başladığı özyaşamöyküleri üzerine kurucu kuramsal çalışmalarında Philippe Lejeune, Rousseau'nun *İtiraflar*'ını kendi geliştirdiği tür çözümlemesi modeli üzerinden inceleyip bu yapıtı türünün ilksel biçimi olarak tanımlamış; öne sürdüğü milat üzerinden de 1784 öncesinde yazılmış bu soy metinlerin, özyaşamöyküsü türünün tarih-öncesine konumlandırılmasını önermişti: "Özyaşamöyküsü, öncesiz, benği değildir: Batı Avrupa'ya özgü, geçmişi de iki yüzyılı bulmamış, bir görüngüdür. Olmazsa olmaz da değildir. Çoğu 'edebi tür' gibi, belirli biçim, konu ve üretim koşullarına yanıt veren metin toplamlarının bir gezeneğidir, yalnızca. Dolayısıyla, karmaşık ve oynak bir ulamdır."¹ Bu güçlü sava itirazlar, çoğunlukla, iki yüzyıl vurgu-

1 Philippe Lejeune, *L'Autobiographie en France*, Paris, Armand Collin, 1998, s. 9: *L'autobiographie n'a rien d'éternel: c'est un phénomène propre à l'Europe occidentale, qui a à peine deux siècles d'existence; elle n'a rien non plus d'essentiel: comme la plupart des 'genres' littéraires, elle est simplement le lieu géométrique des textes répondant à certaines conditions de forme, de sujet, de mode de production; c'est donc une catégorie complexe et instable.*

su üzerinden geldi.² Örneğin, Philippe Gasparini, 2013'de yayınladığı *La tentation autobiographique*'de, öncülleri Misch, Hadot ve Foucault'yu izleyip Lejeune'un önermesine ikna edici biçimde karşı gelir ve Helenistik dönemden Rönesans çağına, kendilik kaygısının kalıcı edebî ifadelerini oluşturan özyaşamöyküsel metin ve metinsel parçacıkların türsel çözümlemesine girişir. Aydınlanma-öncesinin yazarları, ardıllarının çözümleme araçları ile anlatım gereç ve yöntemlerinin bir kısmından yoksun olmalarına karşın, kişiliklerinin oluşumu ve gelişimi üzerine Lejeune'ün tanımladığı çerçevede özyaşamöyküsellik barındıran metinler ortaya koyabilmişlerdir.³

Gerçi Lejeune, yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi, söz konusu 'özyaşamöykülerinin tarihöncesi' önermesine gelebilecek eleştirilerin önünü almak üzere, bu metinlerin akışkan ve karmaşık doğasını vurgulayıp saltık türsel örnekçesinin oluşturulamayacağını önermekten geri durmamıştı. Derlediği özyaşamöyküsü bütüncesini, yine kendi çattığı özyaşamöyküsel antlaşma (*pacte autobiographique*) çerçevesini kullanarak, özellikle ve özenle, birinci şahıs anlatılarından, günlüklerden ve de *mémoire(s)*dan (basılmış anı/tezâkir⁴) ayırmıştı. İşte, Nicolae Alexandru Virastau'nun ayrıntılı bir giriş, beş bölüm ve derli toplu sonuçtan oluşan çalışması, merkezine, Lejeune'ün yeterince temellendirmeden bir kalemde saf dışı bıraktığı, XVI. yüzyılda dolaşıma giren *mémoire* türünün ilk örneklerini yerleştirip şu sorulara yanıt arıyor: Bu metinler yaşamöyküsel söylem içinde ne anlam taşır? *Mémoires*larda hangi özyaşamöyküsel unsurlar bulunur? Anı ve benzeri diğer metinler, başta yazarlar, aileleri ve diğer yakınları olmak üzere, yazarların çağdaşı derleyici ve yayıncılar, ayrıca bu eserleri daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaştıran on dokuzuncu yüzyılda 'bilimsel' baskılarını hazırlayanlarca ne ölçüde biçimlendirilip yeniden yapılandırılmıştır?

Yazar, giriş bölümünde, tanımlardan yola çıkarak işe girişiyor. *Mémoire*, on altıncı yüzyıl ortalarında Fransızcada, bir gözlemcinin bakış açısından anlatılan bir öyküyü ve dolayısıyla onun yaşam öyküsünü tanımlamak için kullanıldığını belirleyip özyaşamöyküsü teriminin ise on sekizinci yüzyılın

2 Bu itirazların en bilineni, Virastau'nun da, kitabının girişinde uzun uzadıya ele aldığı üzere Gusdorf'un ki. Georges Gusdorf, "De l'autobiographie initiatique à l'autobiographie genre littéraire, *Revue d'histoire littéraire de la France*, LXXV/6: *L'autobiographie* (1975), 957-1002. Batı Avrupa'ya özgünlük vurgusu ise, amiyane karşı-şarkiyatçı ya da maduniyetçi safsatadan uzak, sıkı araştırmaya ve çözümlemeye dayalı, tartımlı ve incelikli bir araştırmayı/eleştiriyi beklemeyi sürdürüyor.

3 Philippe Gasparini, *La tentation autobiographique de l'Antiquité à la Renaissance*, Paris, Seuil, 2013.

4 Şimdilik anı/tezâkir olarak çevirmekle yetinelim zira metnin ilerleyen kısmında terimin neye denk geldiği belirginleşecek.

sonlarında türediğini anımsattıktan sonra *İtiraflar* öncesinde kaleme alınmış metinlerin, türün tarih-öncesine ait oldukları savını incelikle eleştiriyor. Ne ki bu eleştirisini geliştirirken, artık biraz eskimiş olan Misch-Gusdorf çizgisinden ve Jaussgil tür kuramından hareket ediyor. Ancak, ne Gasparini'nin yapıtını ne de Fransa'da son yirmi yılda önemli bir oyluma ulaşan, ilk örnekleri Ortaçağ sonlarında başlayan Fransızca ben-anlatıları (*écrits de fors privé*) üzerine geliştirilmiş yazını sorunsalına teğelliyor.⁵ Bunun yerine, Lejeune'ün özyaşamöyküsel antlaşma çerçevesini temel aldığı söyleyip iyi incelenirlerse, XVI. yüzyıla ait Fransızca *mémoire*ların da aslında mahut antlaşmaya uyduklarını önermekle yetiniyor. Yazara göre, bu metinler, tıpkı dönemin hesap defterleri gibi, başlıkları ve alt türleri ne olursa olsun, 'gerçeği' anlatmayı amaçlar. XV. yüzyılda retorik biliminin ilkeleri çerçevesinde yazılmış, dolayısıyla yapay, İtalyan öncüllerinin aksine, Fransızca *mémoire*lar niyetlerini, daha doğrusu özyaşamöyküsel antlaşmayı, girişlerinde, anlatıların düzenlenme biçiminde ve özellikle anlatımda açıkça gösterirler. Bu metinler gerçeği anlatmak üzere tasarlanmışlardır ve çoğunlukla doğrulanabilir olay ve olgulara değinirler zira artık hitap ettiklerini bildikleri okuyucu kitlesi gökçe-yazınsal öğelere kuşkuyla yaklaşıp yazarlardan içten ve sahici bir anlatım bekler olmuşlardır. Gerçeklikle kurdukları inandırıcı ilişki, bu metinleri kurgusal edebiyattan ayıran tek ölçüt olarak görülmüş ve başta bu metinleri kaynak olarak kullanmaya yatkın dönem tarihçileri olmak üzere, bu metinlerin okuyucuları metinlerin yazarlarının özyaşamöyküsel antlaşmasına inanıp dolaşıma girmelerinin ve bazen de çok-satar olmalarının koşullarını oluşturmuşlardır.

Virastau'nun gözünde, öncülü olan yazın tarihçileri, incelediği döneme ait özyaşamöyküsel metinlerin diğer edebi türlerle ilişkisini kurarlarken, bu metinlerin doğasını bozmuşlardır. Daha doğrusu, bozuşturulmalarına göz yummuşlardır zira bu yapıtlar, yazarlarınca başlangıçta bu şekilde tasarlanmamışlarsa da, yeniden derleyicileri ve yayıncıları tarafından, XVIII. yüzyıldan itibaren, *mémoire* başlığı altında sonradan (*ex post*) yaftalanıp *mémoires* adındaki kitap dizilerinin parçası olarak basılmaya başlamış. O yüzyıldan başlayarak da, anıların edebi bir tür olarak tanımı, var olan tarih yazımından az çok memnun olmayan zadedgân sınıftan erkekler ve kadınlar tarafından, olay ve olguları kendi görgülerine uygun biçimde yeniden anlat-

5 Şu internet sitesi bu tür metinlerin derli toplu ve zamandizimsel bir toplamını veriyor: <https://ecritsduforprive.huma-num.fr>.

tıkları metinler olarak yapılmış. Bu bağlamı serimledikten sonra Virastau, anı bütüncesini oluşturan metinlerin yazarlarının tümünün soylu olmadığı ve soylu olanların itkisinin de her zaman resmi tarih yazımını sorgulamak olmadığını önerir. Yazarlar, aslında, soy ve soplarnı, görgü ve donanımlarını simgesel sermayeye tahvil ediyorlardır. Virastau, bu 'anı' metinlerinin yeniden oluşturulma bağlamlarının, havasını soludukları dönemin derleme ve yayınlama pratikleri ile bağdaştırılması noktasında çok az çalışmanın yapıldığını da ilk saptamasına ekler. Gerçekten de Virastau'nun kitabının en önemli getirilerinden biri, aşağıda görüleceği üzere, yüzyıllara göre değişen bağlamların, metinlerin yayın ve alımlanımını etkilediği çerçevedir.

Sonra, yazar ilk tanımı inceltme işine girişir. Her ne kadar XVI. yüzyılda Fransızca basılmış özyaşamöyküsel yapıtları tanımlamak için en yaygın kullanılan terim, *mémoire* olmuşsa da o dönemde bu soydan pek çok metin, yazarları (veya derleyicileri) tarafından 'kronik', 'tarih', 'yorumlar' (*commentaires*) gibi ortaçağcıl ya da "günlük" (*journal*) ve yaşantı (*vie*) gibi başka çağrışımlı olan terimlerle adlandırılıp yayımlanmış. Hâlbuki o dönemde *mémoire*, ağırlıklı olarak, adli/hukuki bir soruşturmada ya da geçmişe dönük tarihsel araştırmalarda yararlanılabilir, muhtıra benzeri (*aide-memoire*) bir taslağı imliyordu. Günlük terimi ise, yine o dönemde tüccarların işlemlerini kaydettikleri muhasebe kayıt/deFTERlerini anımsatıyordu. Yaşantı, hâl tercümesi (*vie*) ise, Latince *vita* terimini karşılayıp, genellikle soylu, kahraman, erdemli ve/ya velî erkek ve kadınların övgü dolu ve bazen hayali yaşam öykülerine denk geliyordu. Her hâl ü kârda, yazara göre *mémoire*, yazarları ve ilk editörleri tarafından okuyucularını ikna etmeye çalıştıkları kurmaca dışı bir söylem olarak tanımlanıyordu. Bu ön-tanım da, yazarların retorik araçlara ve metinleri güzelleştirmek üzere edebi sanatlara başvurmadıklarını ve anlatılarının gerçekten kişisel tanıklıklara dayandığını göstermek için yapılıyordu. Ancak, kitabın bölümlerinde ayrıntılı biçimde gösterileceği üzere, ne daha eskil anlamlar (hukuki notlar, muhasebe defterleri), incelenen dönemin tümünde tamamen ortadan kalkmış ne de geç ortaçağın retorik gelenekleri de tamamen terk edilmiştir.

Kitabın bölümleri, her ne kadar tek tek ve ayrıntılı ele alınmayı hak et-seler de, bu işlemleri kısa tutmak isterim. İlk bölüm, XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla, Fransa'da anı yazımını ve yayını geleneklerine odaklanıyor. Virastau burada, metnin girişinde işaret ettiği üzere, o dönemin yayın ilke ve süreçlerinin nasıl, ana/elyazması metinlerdeki özyaşamöyküsel öğeleri dönüştürebildiği-

ne yoğunlaşıyor. Savını da, belki biraz konunun dışına çıkararak ancak ustalıkla, dönemin tarihyazımı anlayışlarını ele alarak geliştiriyor. Virastau bölümü, XVI. yüzyıldaki özyaşamöyküsel metinlerin sonradan yayınlanan ve dönüştürülen basımlarında çoğunlukla yazarının veya ilk yayıncısının niyetinden farklı bir biçim aldığı serimlemiş olarak sonlandırıyor. İkinci bölüm, *mémoires* geleneğinin kurucu pîri kabul edilen Philippe de Commines ile ilgili. Burada da yazar, ilk metnin yüzyıllar içinde aldığı biçimin izini sürerken bunu, incelikle, 'saray toplumlarının' yeniçağda dönüşümü izleği üzerinden gerçekleştiriyor zira Commines, hedef okuyucusu olarak saray erkânını önden belirlemiş ve onların alışık olduğu yazın türlerinden yeni bir bileşim ortaya koymuştur. Yine de sonraki baskıların derleyicileri Commines'in metnini bozup bir tür Makyavel'den önce makyavelist anlatıya dönüştürmüşlerdir.

Üçüncü ve dördüncü bölümler, I. François'nın annesi Savoyalı Louise'in sözde- günlüğü ve Philippe Hurault de Cheverny'nin kısmen kamusal alana kısmen öznel alana değgin anılarına odaklanıyor. Virastau, Louise'in 'günlüğü'nün saray münecciminin çıkardığı zayıçeye kraliçenin düşürttüğü notların derlenmesinden ibaret olduğunu titiz bir araştırmayla ortaya koyuyor: metnin yayıncılar, her astrolojik ay için (ya da sonunda) düşülmüş notları, zaman-dizimsel biçimde yeniden yazdıklarında ortaya bir günlük çıkartmışlar. Sonraki yazın da bunu, eleştirmeden, kabul etmekle kalmış. Philippe Hurault de Cheverny'nin (1528-1599) *Memoires d'Etat'ı* (Devlet Anıları) ise yapıtı yazarın kamusal kimliğine odaklanan birinci şahıs anlatılarıyla özel yaşama odaklanan kendi üzerine, iç-bükey, yazma biçimi arasında kalan metinlerin ilk örneklerinden olduğundan, ilgili yazında fark edilmemiş değildir. Virastau giriştiği titiz incelemenin sonucunda, Cheverny'nin eserinde birçok (ve bazen birden çok yazarın) kendini yazma pratiğinin işlediğini ve daha önemlisi, anıların görünür özgünlüğünün, yazarın ölümünden sonra yapılmış değişikliklerin bir sonucu olduğunu gösteriyor. Cheverny'nin anıları bu bakımdan Louise'in günlüğüne benzemekte, ancak Louise'in günlüğü bilinçli bir işbirliği çalışmasıyken, Cheverny ise, derlediği belgelerinin kaderi üzerinde herhangi bir tercihe sahip değildi. Cheverny'nin XIX. yüzyıldaki ilk yayıncısı olan Petitot ve onun takipçileri Michaud ve Poujoulat, Cheverny'nin ilksel metni ve diğer derleyicilerin ekledikleri parçalar arasında, ilk derlemede olmayan bir ayrıma girip artık türleşmiş olan anı türüne ilgisiz buldukları çoğu bölümü kaldırmışlardır. Başka bir deyişle, yayıncıla-

rı, Cheverny'nin *Memoires d'Estat'sından*, yalnız özyaşamöyküsel parçaları korumuşlar ve metni o yüzyılda artık genel-geçerleşmeye başlamış özyaşamöyküsü biçimine sokmuşlar.

François de Bassompierre (1579-1643) ve Hayatının Günlüğü adlı son kısımda maceraperest soylu Bassompierre'in *metninin basıldığı* andan itibaren neden bir tür başat yapıt kabul edildiğini sorgulayan Virastau bunun nedeninin, edebi özyaşamöyküsü kavramının ortalarda olmadığı bir zamanda Bassompierre'nin okurlarının dikkatini çeken, edebiyat anlayışımıza oldukça benzeyen biçemi olduğunu önerir. Bassompierre diğer metinlerinde, kimliği belirsiz bir samimi arkadaşının isteği üzerine kaleme aldığını söylediği yapıtını, "yaşamının günlüğü" olarak adlandırır. Dolayısıyla son bölümde Virastau, yaşamını öyküselleştirerek yeniden anlatan François de Bassompierre'in günlüğünü, sonraki yüzyıllarda yaygınlık kazanacak bu soy yazımın ilk örneği olarak inceler.

Metnin sonuç kısmında yazar, yeniçağın başlarında özyaşamöyküsü teriminin dolaşımda olmamasının nedenlerini irdelerken o dönemde edebiyatın da henüz bir kavram alanı oluşturmadığını, yalnızca genel anlamıyla, yazımı imlediğini belirtir. Serimlemesini, dönemin yazarlarının gene de kendileri üzerine, bilinçli biçimde oluşturdukları kurgular üzerinden yazabilip sonradan ortaya çıkacak iki yazım biçem ve biçimini kendilerince harmanlayabilmiş olmaları olgusu üzerinde durarak sürdürür. Yazarlar, derleyiciler ve okuyucuların kafalarındaki ayrımlar hem birbirleri arasında hem de günümüzdekilere göre büyük farklılıklar gösterse de, on altıncı yüzyılın ikinci yarısında, *mémoires* başlığıyla dolaşıma girmiş metinlerin çağcıl özyaşamöykülerine en benzeyen basılı eserler olduğunu önerir. Günümüzde, Comynes dışında, kitabında incelediği yazar ve metinlerinin yeni bilimsel eleştirel neşirlerinin bulunmadığını ifade eden Virastau, Romantik çağın özyaşamöyküsel metinlerinin ve edebiyata yüklediği yeni anlamların güçlü etkisinin, yeniçağların ilk dönemlerinde yazılmış bu soy yapıtların günümüz okuyucularına çekiciliğini olumsuz yönde etkilediğini vurgulayarak, somut ve incelikli biçimde kurulup işlenmiş kitabını sonlandırır.

Yazarın bu kitaptaki en önemli katkısı, Lejeune ve sonrasında ağırlıklı olarak biçimsel araçlarla çözümlenegelmiş olan Rönesans ile Romantik dönem arası öz-anlatım biçim ve tekniklerinin incelenmesini, Roger Chartier'nin (ve bir sonraki yüzyıl için Robert Darnton'un) yetkinlikle geliştirdikleri derleme/yayınlama pratikleri ve okur beklentileri etmenlerini devreye

sokarak genişletebilmiş olması.⁶ Virastau epey sıkı bir iş çıkarmış. Ne ki Chartier, Gasparini ve özellikle ilk Fransız ben-anlatıları yazınının uzmanlarının yeni kuramsal katkılarını da sorunsalına yedirmiş olaydı, vazgeçilmez bir metin üretmiş olacaktı.

6 Virastau'nun yöntemiyle ilgili şuna da değinmek gerekir: XVI. ve XVII. yüzyıllarda basılan pek çok özyaşamöyküsel metin, yoğun editoryal müdahale ve bazen de çarpıtmanın nesnesi olmuş. Öyle ki bazen bu metinlerin içindeki parçaları kimin yazdığı ve bu bozuşturmalarn hangi amaçla yapıldığını saptamak zorlaşır. Yazar, basılı özyaşamöykülerini incelese de onların ilksel hâlini sürekli göz önünde tutuyor. İki biçimin etkileşimine odaklanıyor. Ancak kendi derlemini basılı olanlar üzerinden kuruyor zira el yazmalarının, özyaşamöyküsel metinlerin tarihini anlamak için önemi yadsınamasa da, bunların yaygın ekinel etkilerini değerlendirmenin, basılı olanlarına göre, daha zor olduğunu kabul ediyor. Zira basılı eserlerin hızlı ve kolay yayılması, tarihçilerin bu metinlerin yayın düzleminde ulaştıkları başarıları, ör. baskıların sayısı ve nitelikleri üzerinden değerlendirebilmelerine olanak tanıyor. Bu noktalar itiraz götürmüyor ancak gene de yazarın Chartier ve Darnton'un geliştirdiği kuram ve bunun üzerinde gelişen yazınla daha sıkı bir ilişkiye girmesi beklenirdi.